

Over criminaliteit en kate- kwaad bij 7- t/m 11-jarigen

Martin Grapendaal
Petra van der Veer
Ad Essers

april 1996/6

Justitie



Wetenschappelijk
Onderzoek- en
Documentatiecentrum

Ra 10.742

1 Doelstelling en onderzoekopzet

Het vermoeden dat vroeg aangevangen en herhaald delictgedrag het risico op latere (ernstiger) delinquentie doet toenemen, wordt bevestigd door divers onderzoek (Loeber et al, 1991; Stattin en Magnusson, 1991; Ferwerda, 1992). Behalve als (een) mogelijke voorspeller van toekomstige criminaliteit zorgen de feiten opzichzelf natuurlijk ook voor de nodige overlast. Met enige regelmaat zijn er berichten te beluisteren dat criminaliteit onder jonge kinderen -dwz kinderen jonger dan 12 jaar- toeneemt. Kinderen van deze leeftijd kunnen niet strafrechtelijk worden vervolgd. In de officiële politie- en justitiestatistieken vinden we hen dan ook niet terug. Er is dus weinig bekend over frequentie en aard van strafbare feiten onder jonge kinderen. De bedoeling van dit (verkenkende) onderzoek is dan ook om na te gaan hoe de stand van zaken is met betrekking tot criminaliteit binnen deze leeftijdsgroep.

Er werden drie steden in het onderzoek betrokken: Amsterdam, Haarlem en Alphen aan den Rijn. Er zijn twee redenen waarom juist deze steden gekozen zijn: in de eerste plaats om spreiding in omvang te bereiken en in de tweede plaats de wat meer pragmatische reden van bereikbaarheid; omdat er weinig tijd was om het onderzoek uit te voeren, moesten de steden niet te ver van Den Haag verwijderd zijn. Voor Alphen aan den Rijn geldt nog een ander motief. In 1994 werd door de Rijksuniversiteit Leiden in Alphen een "pilot project" gestart met betrekking tot "12-minners" die wegens een strafbaar feit met de politie in aanraking zijn gekomen. Door deze aandacht werd -terecht- aangenomen dat de politieregistratie zeer volledig zou zijn en dat ons onderzoek zou kunnen profiteren van de kennis die inmiddels in Alphen was opgedaan.

In de steden werden diverse onderzoeksactiviteiten ontplooid. Zo is in totaal met 35 sleutelfiguren gesproken bij de politie, Raden voor de Kinderbescherming, bureaus HALT, het basisonderwijs en voorts met vertrouwensartsen, kinderrechters en leerplichtambtenaren. De nadruk lag bij de politie, de Raden voor de Kinderbescherming en de basisscholen. Daarnaast werden zowel dossiers als registratiesystemen bij de politie en de raden geraadpleegd. Selectie van de 7 t/m 11 jarigen uit de geautomatiseerde bestanden van de politie leverde per stad cijfers op over de frequentie en aard van voorkomende feiten. De dossierbestudering is uitgemond in een aantal gevalsbeschrijvingen.

Hoewel de opzet van het onderzoek geenszins representativiteit nastreefde, maar veeleer de bedoeling had om een beeld te geven van de stand van zaken in een drietal steden, moet gezegd worden dat de overeenkomsten in de verhalen van *alle* respondenten aanleiding geven tot de veronderstelling dat het elders niet veel anders zal zijn dan hier geschetst.

De rapportage is als volgt opgezet:

In hoofdstuk 2 zullen eerst de cijfers gepresenteerd worden uit de politieregistratie. Vervolgens komen in hoofdstuk 3 de interviews met de sleutelfiguren aan de orde. Omdat de resultaten van de interviews veel gelijkenis vertonen, is er niet voor gekozen om die per stad weer te geven, maar wordt gerapporteerd per organisatie; achtereenvolgens worden de politie, de basisscholen, de Raden voor de Kinderbescherming, kinderrechters, vertrouwensartsen, leerplichtambtenaren en bureaus HALT besproken. In hoofdstuk 4 komen ten slotte de gevalsbeschrijvingen aan de orde. Het rapport wordt afgesloten met een nabeschuiving.

2 De cijfers

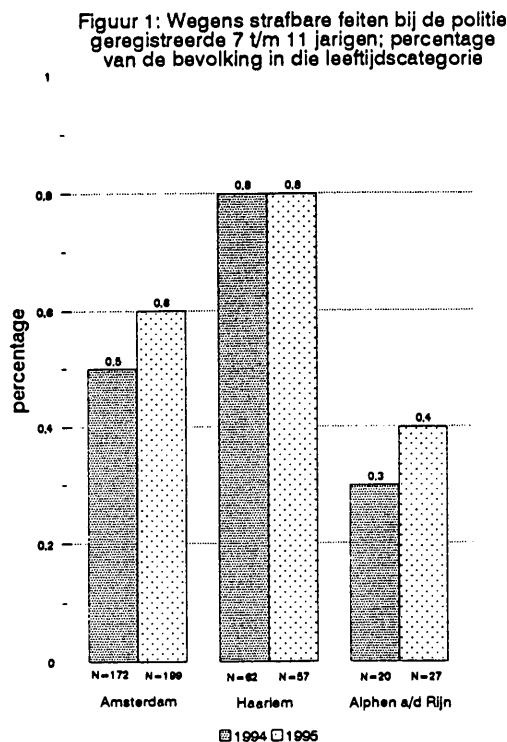
2.1 Inleiding

Uit het bedrijfsprocessensysteem van de politie in de drie steden, zijn alle 7 t/m 11 jarigen geselecteerd die in 1994 en 1995 gehoord werden wegens het plegen van een strafbaar feit. In Amsterdam bleek de eerste helft van 1994 "geschoond" te zijn. Na controle van de frequentiespreiding in 1995, werd besloten de wel beschikbare gegevens uit 1994 te verdubbelen om te corrigeren voor het ontbreken van de gegevens uit de eerste zes maanden. Het is goed om bij de interpretatie van de gegevens ook rekening te houden met de volgende kanttekeningen:

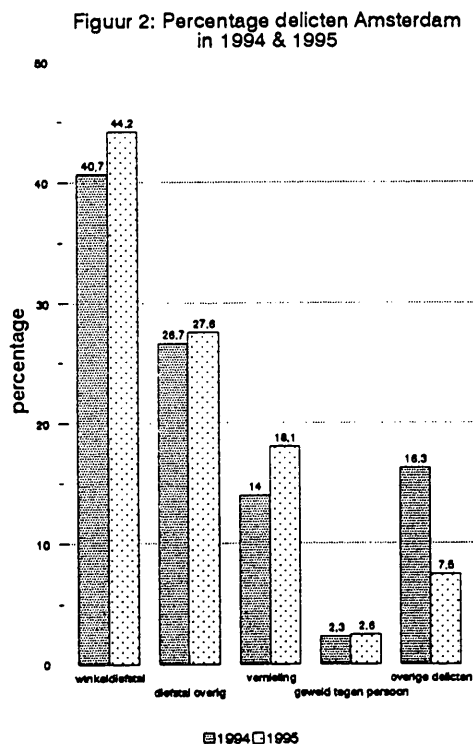
- Het gaat om kinderen die als verdachte *gehoord* zijn door de politie, het staat dus niet vast dat zij het feit ook *gepleegd* hebben.
- Kinderen zijn in principe slechts één keer geteld. D.w.z. dat kinderen met meerdere feiten éénmaal voorkomen in de figuren. Van Amsterdam zijn de namen van de kinderen niet beschikbaar, zodat niet na te gaan was wie vaker dan éénmaal geregistreerd werd. Vergelijking van geboortedata doet vermoeden dat het in 1994 om 12 en in 1995 om 17 kinderen gaat; In Amsterdam gaat het dus niet om het aantal kinderen, maar om het aantal delicten. Om die reden mag aangenomen worden dat de cijfers uit Amsterdam een overschatting zijn.
- Vuurwerkdelicten zijn uit de bestanden van alle drie de steden verwijderd. De belangrijkste reden hiervoor is dat Haarlem een speciaal HALT-project rond vuurwerk heeft lopen waardoor de politie extra alert is op dergelijke feiten. Hierdoor is dit delict onevenredig hoog vertegenwoordigd in Haarlem.
- Wat de overblijvende delicten betreft, is een aantal categorieën samengevoegd: **diefstal overig** bestaat uit inbraak, diefstal uit auto's, tasjes- of zakkenrollerij e.d.; **vernieling** heeft betrekking op baldadigheid, overlast, brandstichting, beschadiging en vernieling; **onder geweld tegen personen** wordt mishandeling, bedreiging, beroving en straatroof verstaan; de categorie **overig** omvat o.a. belediging, bezit van drugs, overtreding Wet wapens en munitie, onbekend, "verdachte situatie" en overige overtredingen van de Algemene Politie Verordening.
- Het was niet altijd mogelijk de gemeentegrenzen van de drie steden aan te houden. Het politiedistrict Alphen omvat bijvoorbeeld ook de gemeenten Ter Aar, Liemeer en Nieuwkoop. Het district Haarlem rekent ook Haarlemmerliede/Spaarnwoude tot haar werkgebied; de Amsterdamse cijfers hebben wel betrekking op de stad Amsterdam.
- In de figuren worden percentages gepresenteerd; de absolute aantallen zijn echter laag. Daarom dient bij conclusies een flinke slag om de arm gehouden te worden.

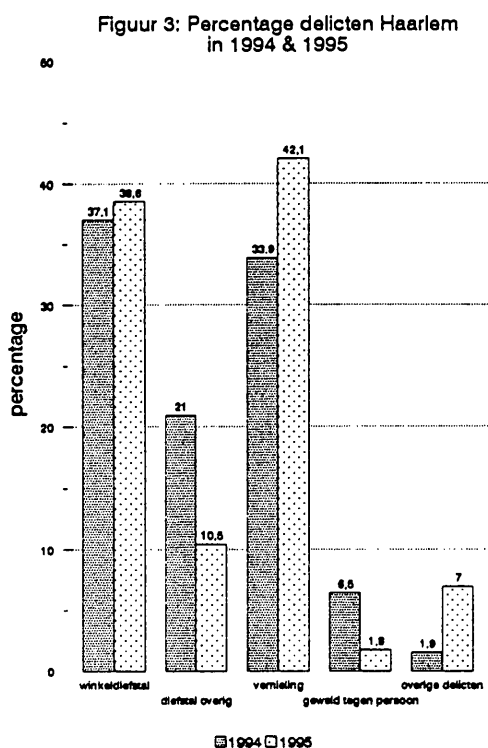
- Over de etnische achtergrond van de kinderen valt weinig te melden. De politie registreert de afkomst niet. Weliswaar wordt de nationaliteit vermeld, maar dat is in dit verband een onbetrouwbaar gegeven omdat veel allochtone kinderen de Nederlandse nationaliteit hebben.
- Informanten van de politie delen desgevraagd mee dat de registratie vrijwel volledig is. Dat wil zeggen dat van elk strafbaar feit waarvoor een verdachte is aangehouden, een zgn. schriftelijke mutatie wordt gemaakt. Deze mutatie wordt vervolgens verwerkt in het geautomatiseerde bedrijfsprocessensysteem van de politie.

2.2 Politie registratiegegevens

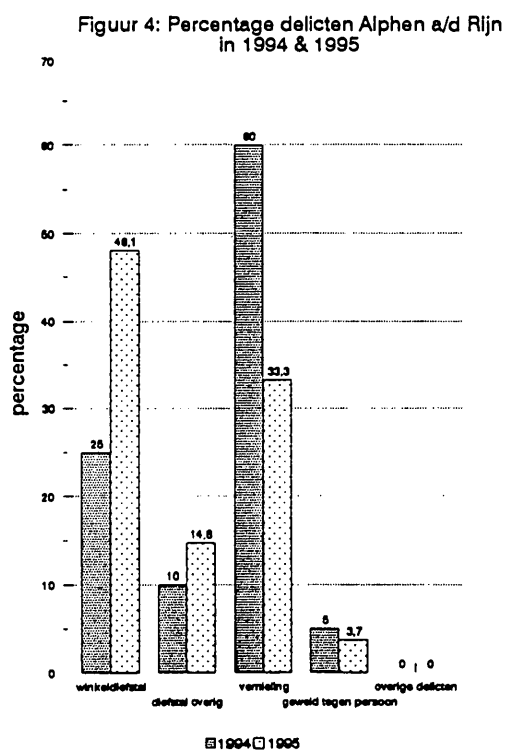


Figuur 1 laat voor de drie steden het percentage kinderen zien, berekend over de totale populatie in de leeftijdscategorie 7 t/m 11 jarigen, dat in aanraking is geweest met de politie. We mogen zeggen dat de percentages erg laag zijn. Haarlem scoort het hoogst met 0.8%. Een verklaring hiervoor is niet eenvoudig te geven. De registraties in de drie steden tellen, gerekend over twee jaar, 36 kinderen die voor meer dan één feit gehoord zijn. Bij de meeste gaat het om twee feiten, er is één kind dat met vijf feiten de kroon spant. Amsterdam en Alphen vertonen tussen 1994 en 1995 een stijging. Deze is echter klein en gebaseerd op slechts twee jaren. Bovendien hebben de Amsterdamse cijfers betrekking op delicten en niet op personen. Als de vermoedelijke dubbeltellingen er af getrokken worden, dan worden de verschillen nog kleiner. Figuur 2 heeft betrekking op de delictspreiding in Amsterdam. Procentueel zijn het vooral de winkeldiefstallen en de overige diefstallen die hoog scoren. Daarnaast valt op dat de categorie overig meer dan gehalveerd is. Zoals we uit de volgende figuren kunnen afleiden, scoort vernieling in Amsterdam in vergelijking met de andere twee steden opvallend laag.



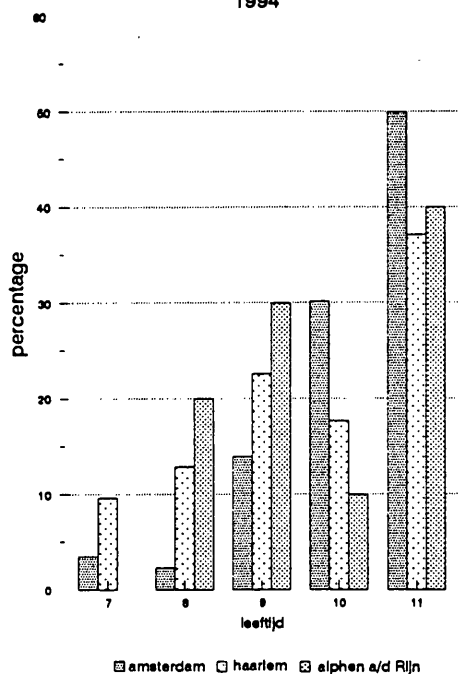


Figuur 3 geeft de delictspreiding voor Haarlem weer. We zien dat het hier vooral om winkeldiefstal en vernieling gaat. De overige diefstal vertoont tussen 1994 en 1995 een sterke daling, onder een gelijktijdige stijging van de vernielingen en overige delicten.

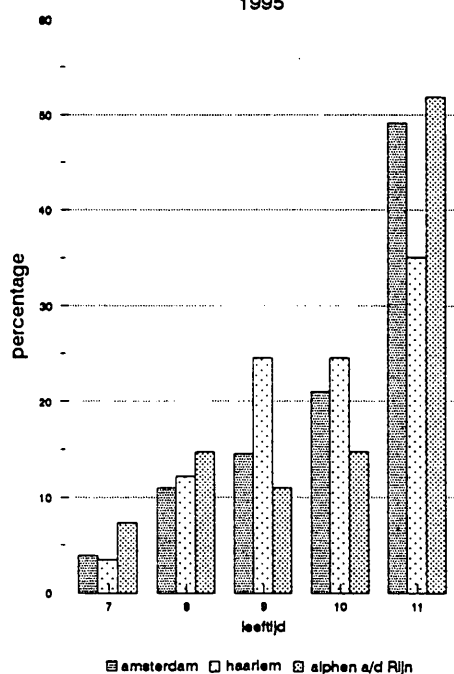


Alphen aan den Rijn vertoont tussen 1994 en 1995 een sterke stijging in het aantal winkeldiefstallen, en een gelijktijdige vermindering van het aantal vernielingen; gegeven de kleine aantallen kunnen hier niet te veel conclusies aan verbonden worden.

Figuur 5: Leeftijdsverdeling in procenten in Amsterdam, Haarlem en Alphen a/d Rijn 1994



Figuur 6: Leeftijdsverdeling in procenten in Amsterdam, Haarlem en Alphen a/d Rijn 1995



De figuren 5 en 6 tonen de leeftijdsverdeling. Het betreft voornamelijk kinderen van 11 jaar. Verschillen tussen de steden worden vooral aangetroffen bij de 9- en 10-jarigen. Zo is er in 1994 een groot verschil tussen Alphen en Amsterdam bij de 9- en 10-jarigen. Ook hier geldt weer dat het om kleine absolute aantallen gaat: De 30 procent 9-jarigen in Alphen in 1994, heeft bijvoorbeeld betrekking op slechts 6 kinderen. Hoewel de precieze cijfers daaromtrent ontbreken, bevestigen zowel politie- als HALT medewerkers dat het overgrote deel van de daders uit jongens bestaat. Alleen bij winkeldiefstal benadert het aantal meisjes dat van de jongens. Het is moeilijk om uit deze cijfers een algemene conclusie te trekken. Gegeven de kleine aantallen zijn variaties tussen jaren en steden eerder aan het toeval te danken, dan aan structurele verschillen. Hoewel dit geen verrassing mag heten, valt wel op dat de (winkel)diefstallen en vernieling het meest voorkomen. De ernstiger delicten zoals geweld- en zedendelicten vormen een kleine minderheid. Voor druggebruik werd geen enkele aanwijzing gevonden. Daarnaast is er een tamelijk grote consistentie in de sterke vertegenwoordiging van 11-jarigen in de registratie. Uit andere bron (politie en HALT) blijkt dat de groep gedomineerd wordt door jongens. Een groep die aparte vermelding verdient, betreft de kinderen die meer dan eens in de registratie voorkomen. Het gaat -gerekend over twee jaar en over alle drie de steden- om 36 kinderen. Bij 25 kinderen gaat het om twee feiten en bij één kind om vijf. Over het algemeen zijn de feiten niet ernstig, maar de herhaling op zichzelf is voldoende aanleiding om extra aandacht aan deze kinderen te besteden. Een probleem daarbij is dat dergelijke kinderen niet

automatisch gesignaleerd worden door de diverse registratiesystemen. Zeker als de feiten door verschillende politiemensen worden afgehandeld -soms uit verschillende districten-, kunnen zij door de mazen van het net glippen. Het verdient aanbeveling om een zodanige voorziening te creëren dat herhaalde feiten automatisch opgemerkt worden, opdat gepaste actie ondernomen kan worden.

Ondanks de eerder gemaakte voorbehouden is één algemene conclusie gewettigd: het valt wel mee met de aantallen geregistreeerde strafbare feiten die door "12-minners" gepleegd worden¹.

In het volgende hoofdstuk zal gezien worden in hoeverre dit bevestigd wordt door de gesprekken met sleutelfiguren.

¹ Divers self-report onderzoek onder "12-minners" komt tot aanmerkelijk hogere percentages dan hier gepresenteerd worden. Self-report en politie cijfers mogen echter om verschillende redenen niet met elkaar vergeleken worden. De belangrijkste is wel dat de meetmethoden sterk van elkaar verschillen. Ook onderling lopen de uitkomsten van self-report onderzoek uiteen. De niet vergelijkbare wijze van vraagstelling en omstandigheden waaronder self-report onderzoek plaatsvindt (thuis of op school; individueel of groepsgewijs) zijn van grote invloed op de verkregen resultaten.

3 De sleutelfiguren

3.1 Inleiding

In de gesprekken viel op dat veel zegslieden onbedwingbaar de neiging hadden om zich niet te beperken tot "12-minners", maar vrijwel ongemerkt en naadloos overgingen naar de 12-18 jarigen. Herhaaldelijk moesten de respondenten er op gewezen worden dat het om "12-minners" ging. De verontschuldiging was meestal te herleiden tot hun ervaring dat de 7 tot en met 11 jarigen eigenlijk het probleem niet vormden. Ditzelfde wordt opgemerkt in een rapport uit 1995 van het onderzoeksbureau Eysink, Smeets & Etman: "Halt en twaalf-minners: Halt-plus?" : "Meer dan eens was het nodig te benadrukken dat het onderzoek zich richt op wetsovertredende twaalf-minners, en dus niet op al dan niet wetsovertredende twaalf-plussers".

Hoewel de sleutelfiguren op details van elkaar verschillen in hun beoordeling van de ernst en omvang van wetsovertredingen binnen de onderzochte leeftijdsgroep, vertonen de verhalen opmerkelijk veel gelijkenis. Een relativerende toon overheerst. Men is unaniem van mening dat er geen sprake is van een structureel of maatschappelijk probleem, evenmin wordt een toename geconstateerd.

3.2 De politie

De politie komt betrekkelijk zelden in aanraking met "twaalf-minners" wegens het plegen van ernstige feiten, zoals zedendelicten, inbraak en geweld. De weinige gevallen die er zijn, krijgen over het algemeen wel bijzondere aandacht. Bijvoorbeeld in de vorm van een melding aan de raad voor de kindbescherming of bespreking in een samenwerkingsoverleg tussen politie, jeugdhulpverlening, de raad, GG&GD en leerplichtbureau's. In dergelijke overlegvormen kan dan besloten worden of, en zo ja welk vervolg aan de aanhouding gegeven wordt. Vaker komen minder ernstige feiten voor. Het gaat dan om zaken als vandalisme, overlast die nog al eens met vuurwerk afsteken te maken heeft of kleine winkeldiefstalletjes. Voor een goed deel betreft het gedrag dat onder de categorie "kattekwaad" gerangschikt kan worden.

Een kleiner deel van de feiten die gepleegd worden door "12-minners" -al dan niet als ernstig te kwalificeren- vormt een symptoom van omvangrijke en complexe gezinsproblematiek. De cijfers verschillen van stad tot stad. Alphen heeft om deze reden in de afgelopen twee jaar geen kinderen doorverwezen naar de raad, in Haarlem en Amsterdam gaat het om tien à twaalf kinderen. Verwaarlozing, onverschilligheid, onmacht, chaos -niet noodzakelijkerwijze in deze volgorde- zijn trefwoorden die de omstandigheden waaronder deze kinderen opgroeien het best omschrijven. Wordt dit

door de politie bij het onderzoek van de zaak aangetroffen dan zal er vrijwel altijd melding aan de raad plaatsvinden. Deze gang van zaken is karakteristiek voor de aanpak: iedereen is het erover eens dat hulpverlening en preventie centraal dienen te staan bij de benadering van dergelijke probleemkinderen. Voor de onderzochte leeftijdscategorie fungeert de politie voornamelijk als verwijzer naar de meest relevante instanties. Daarnaast participeert zij op structurele basis in hulpverleningsnetwerken.

Natuurlijk zullen niet alle voorkomende feiten bekend worden bij de politie. We mogen aannemen dat het vooral de ernstiger feiten zijn die geregistreerd worden. Als dan uit nadere bestudering van de politieregistratie en dossiers van de raad blijkt dat achter de zwaarklinkende delictomschrijvingen een betrekkelijk onschuldig vergrijp schuilgaat, is dat een verdere ondersteuning van de constatering dat het wel losloopt met de criminaliteit onder "12-minners". Zo stond een 10-jarig meisje in de summiere politieregistratie te boek als verdachte van poging tot doodslag. Het raadsdossier maakte duidelijk dat zij met iemand meereed die bij een verkeersruzie zijn pistool pakte en de andere bestuurder neerschoot. De raad heeft het na een eerste gesprek niet nodig gevonden om het contact te continueren. Een ander voorbeeld is illustratief voor de manier waarop het delict "geweld met letsel" in de boeken kan verschijnen. Op sommige basisscholen in Amsterdam zijn de spelletjes "Pinken" en "Wachtwoord" populair. Het "Pinken" betreft een prestigeslag waarbij het incasseringsvermogen van een kind wordt getest. Bij het verdragen van vijf vuistslagen, kan een "bonus" verdiend worden van nog eens één stomp. Naarmate het batige saldo oploopt, neemt het prestige toe. Bij het tweede spel spreekt een groepje kinderen een wachtwoord af. Meestal is dit een woord dat in het normale spraakgebruik regelmatig voorkomt. Bezigt een ander, nietsvermoedend kind dit woord, dan gaat de groep het kind te lijf. Dat deze spelletjes kunnen resulteren in builen, bloedneuzen en blauwe ogen is vanzelfsprekend. Als ouders de politie inschakelen en de daders worden op aanwijzingen van het slachtoffer gepakt, dan worden zij geregistreerd als plegers van een "geweldsmisdrijf letsel ten gevolge hebbende".

Zonder de mogelijke gevolgen voor de slachtoffertjes te willen bagatelliseren of de noodzaak tot ingrijpen te ontkennen, is het evident dat het hier eerder gaat om groepsrituelen die geduid moeten worden in het kader van een socialiseringsproces, dan om de start van een criminele carrière.

Dit alles neemt niet weg dat zich ook ernstiger zaken voordoen. Voorbeelden daarvan kunnen bij de gevalsbeschrijvingen gevonden worden. Een enkele keer wordt een zaak zodanig ernstig gevonden, of wordt een kind zo vaak opgepakt, dat een proces-verbaal wordt opgemaakt dat naar het OM gaat; de officier van justitie heeft dan een ernstig gesprek met ouders en kind in de hoop dat hier een afschrikkende werking van uit gaat. Uiteindelijk resulteert dit soort zaken per definitie in een technisch sepot, soms - afhankelijk van de officier en de instemming van de ouders - wordt doorverwezen naar het bureau HALT.

Het aantal kinderen dat in aanraking komt met de politie is sterk wijkgebonden. Het zal geen verrassing zijn dat achterstandswijken, die vaak ook

het decor vormen van een hele reeks andere problemen, in dit verband de kroon spannen. Mutatis mutandis zijn er wijken en districten waar de politie bijna nooit om deze reden te maken krijgt met "12-minners".

De politie ontplooid veel preventieve activiteiten op basisscholen.

Regelmatig wordt voorlichting gegeven over een hele reeks onderwerpen, variërend van vuurwerk tot vandalisme.

Diverse zegslieden spraken hun zorg uit over de opheffing van de jeugd- en zedenpolitie. De hiervoor in de plaats gekomen decentrale afhandeling van jeugdzaken biedt onvoldoende waarborgen voor het handhaven van de jeugdspecialisatie. De specialisatie is een individuele keuzemogelijkheid geworden en ligt niet verankerd in de organisatiestructuur. De regiopolitie Amsterdam-Amstelland heeft in 1995 de decentrale afhandeling van jeugdzaken geëvalueerd. Het rapport van de commissie (enquête commissie jeugdzaken, 1995) somt nog een aantal andere nadelen van deze werkwijze op. Vooral het deskundigheidsniveau baart zorgen. Alleen de "jeugdexperts" scoren voldoende op een ontwikkelde test.

3.3 De basisscholen

Ook de basisscholen geven aan nauwelijks "criminele" problemen te hebben met de kinderen. De directrice van een school waarvan de leerlingen voor 75% van allochtone afkomst zijn, in een wijk met veel sociale problemen:

"Een doodenkele keer daargelaten, begint het allemaal na hun twaalfde, als ze de overstap hebben gemaakt naar de middelbare school. Het leven wordt een stuk minder gestructureerd, ze zitten in groepen met wisselende kinderen en leerkrachten. Bovendien beginnen ook de hormonen een rol te spelen"

en:

"Het afgelopen jaar hebben we drie keer de politie gevraagd om op school te komen, het liefst in uniform, dat maakt indruk. Niet omdat het nu zo heel erg was wat er gebeurd is, maar meer uit opvoedkundig oogmerk".

Overigens wil het feit dat er op school zelf weinig onoirbaars gebeurt, niet zeggen dat de kinderen zich buiten schooltijd ook altijd even netjes gedragen. De scholen worden er door de politie alleen niet altijd van op de hoogte gebracht als één van hun kinderen gepakt is voor winkeldiefstal bijvoorbeeld. Sommige scholen betreuren dat omdat zij zeggen de kinderen gericht te kunnen beïnvloeden als zij weten wat er aan de hand is:

"Je moet de mogelijkheden van de school hierin niet onderschatten; kinderen zijn op deze leeftijd nog tamelijk gemakkelijk te sturen".

Om privacy redenen gaat de politie niet in op verzoeken van de schoolleiding om de feiten altijd te melden aan de school. Deze school ligt dicht bij een groot winkelcentrum, waar zich veel kinderen plegen te verzamelen op uren dat er geen school is. Winkeliers hebben veel last van diefstal, bevestigen zowel politie als de schoolleiding. Zo gebeurt het wel eens dat een groep van 10 à 15 kinderen een winkel binnengaat om links en rechts allerhande artikelen uit de schappen te nemen. In de drukte die bij de kassa ontstaat als een deel van de kinderen wil afrekenen, probeert een ander deel ongemerkt en zonder te betalen de winkel te verlaten. Zonder hier de zware kwalificatie "georganiseerd" aan te willen verbinden, valt wel op dat er zekere afspraken gemaakt worden om de diefstal te vergemakkelijken. Slechts zelden zijn hierbij overigens kinderen van jonger dan 12 jaar betrokken.

Het hoofd van een MLK-school (Moeilijk Lerende Kinderen), kan zich één geval herinneren, van jaren geleden, waarbij er bedreiging met een mes plaatsvond, voor het overige zegt hij dat zijn kinderen tamelijk naïef en onschuldig zijn. Dat heeft te maken met de speciale categorie kinderen die op zijn school zit.

Een school in de Amsterdamse Pijp met overwegend (d.w.z. 90%) Marokkaanse kinderen, meldt dat sinds 1 à 2 jaar de problemen in de hele wijk sterk zijn afgenomen. Dit geldt ook voor de ervaringen met strafbare feiten die op school en door leerlingen van de school worden gepleegd. Volgens het hoofd van de school is dit te danken aan een tweetal activiteiten. De eerste is het samenstellen geweest van een Arabische Ouder Commissie die fungeert als intermediair tussen de school en de andere ouders. Deze commissie heeft veel gezag en indien er moeilijkheden voorzien worden of al hebben plaatsgevonden, kan de commissie de ouders mobiliseren. Het bestaan van de commissie heeft veel problemen voorkomen omdat ouders sneller en door mensen uit hun eigen gemeenschap op hun verantwoordelijkheden worden gewezen. Ten tweede is ongeveer een jaar geleden het zgn. buurtbeheer van start gegaan. Dit heeft geresulteerd in beter toezicht, snellere verwijdering van graffiti en buitenschoolse activiteiten (o.a. sporten op de woensdagmiddagen en de weekeinden) onder begeleiding van iemand van het stadsdeelkantoor.

Deze school heeft het afgelopen jaar tweemaal direct te maken gehad met strafbare feiten, waarvan één waarschijnlijk door een leerling is gepleegd (het stelen van een transistorradio van een metselaar die bezig was met verbouwwerkzaamheden aan de school) en de ander waarschijnlijk door een oud-leerling (diefstal van schooleigendommen door via een steiger een openstaand daklicht binnen te gaan).

Ook dit schoolhoofd wijst op de heilzame, normbevestigende, effecten die structurering kan hebben:

"Door de werkzaamheden van de oudercommissie, het toezicht en de buitenschoolse activiteiten, pas je in feite de structuur die de school biedt toe in de tijd die het kind buiten de school doorbrengt".

Men is het er over het algemeen over eens dat er zo rond het twaalfde jaar een breekpunt ligt: vóór het twaalfde jaar weinig tot geen strafbare feiten, erna vaker. Dit heeft diverse oorzaken. In de eerste plaats valt, bij overgang naar het voortgezet onderwijs, de structuur van de basisschool weg. Wisselende groepen, met wisselende leerkrachten komen in de plaats van een vaste groep kinderen met een vaste onderwijzer. Er wordt een groter beroep op de eigen verantwoordelijkheid gedaan. Dit overvalt veel kinderen, omdat de voorbereiding gering is. Het verkennen van de grenzen kan dan leiden tot overschrijding ervan. Een andere belangrijke factor bestaat uit de toenemende contacten met oudere kinderen. Op de basisschool behoort het kind uit groep acht nog tot de oudsten, in het voortgezet onderwijs worden de oudere kinderen uit de hogere klassen voorbeeld. Daarnaast mag de rol van de zich aankondigende pubertijd niet worden onderschat. Soms hoort het plegen van strafbare feiten tot imponeergedrag dat "hoort" bij het proces van volwassen worden.

3.4 De Raden voor de Kinderbescherming

De raden voor de kindbescherming komen slechts mondjesmaat in aanraking met "12-minners", om redenen van gepleegde strafbare feiten althans. De raad in Haarlem spreekt van 9 kinderen in anderhalf jaar, in Amsterdam van een stuk of 10 en uit Alphen staan al helemaal geen kinderen geregistreerd bij de raad. Alle kinderen werden aangemeld door de politie, voor een deel om procedurele redenen.

"Het gaat ons niet in de eerste plaats om het delict, maar om de vraag of hulpverlening geïndiceerd is. Bij ongeveer de helft is er na een eerste intake geen reden om het contact voort te zetten; het pedagogische klimaat in het gezin is dan zodanig dat de ouders er zelf goed mee overweg kunnen".

Zowel vanwege de kleine aantallen als vanwege de aard van de aangetroffen problematiek, zeggen de vertegenwoordigers van de raden die wij gesproken hebben, zich geen zorgen te maken over criminaliteit onder "12-minners". Evenmin hebben zij aanwijzingen dat zich een probleem aan het ontwikkelen is.

"Waarschijnlijk is het meer een probleem dat zich in de hoofden van de Haagse beleidsmakers genesteld heeft. Zij zien een nieuw terrein en wellicht nieuwe geldbronnen opdagen; maar daar kun je ook in overdrijven. Je loopt het gevaar van een mug een olifant te maken, om daar vervolgens met een kanon op te schieten".

De bestaande infrastructuur voldoet over het algemeen goed om de incidentele ernstige voorvallen op een adequate manier tegemoet te kunnen treden. Het enige waar menig raadsmedewerker behoefte aan heeft, is een betere

gegevensuitwisseling tussen politie en raad. Niet alle contacten van de politie met de kinderen uit deze leeftijdsgroep worden gemeld aan de raad. Dit geldt overigens ook voor de uitwisseling van gegevens tussen de diverse politiedistricten, waardoor het voor kan komen dat een kind in meerdere districten strafbare feiten begaat, zonder dat dit centraal bekend wordt. Door deze gebrekkige gegevensuitwisseling kan het gebeuren dat een kind met de raad in aanraking komt zonder dat bekend is dat er al een reeks eerdere politiecontacten is geweest. Dit maakt een vroegtijdige interventie en wellicht de preventie van recidive, vrijwel ondoenlijk. Tegelijkertijd wordt bij deze klacht aangetekend dat juist die kinderen, voor wie een dergelijk signaleringssysteem het meest wenselijk is, het minst gevoelig zijn voor interventies. Hoewel de voordelen van een 'cliëntvolgsysteem' ingezien worden, vindt men ook dat er reden is om enige terughoudendheid te betrachten bij het opzetten van een dergelijk systeem waarin ook "12-minners" met politiecontacten geregistreerd worden. Vragen rond privacy, stigmatiserende effecten van registratie, kosteneffectiviteit, doeleinden van centrale registratie zullen niet eenvoudig te beantwoorden zijn. Bovendien is een potentieel gevaar dat de strafrechtelijke benedengrens ongemerkt verlaagd wordt. Feiten die een kind gepleegd heeft op 10-jarige leeftijd en waarvoor het formeel niet verantwoordelijk wordt gehouden, kunnen gaan meewegen in het bepalen van de strafmaat voor een delict dat op latere leeftijd is begaan.

3.5 Overige informanten

De selectie van informanten voor dit onderzoek betrof eerste-, tweede- en derdelijns functionarissen. Hiervan leverden de gesprekken met de politie, raden en basisscholen de meeste informatie op. Naarmate onze gesprekspartners meer in de buitenste schil zitten, neemt hun directe bemoeienis met de onderzochte groep af. We kunnen daarom kort zijn over de resultaten van de interviews, waarvan een deel overigens telefonisch is afgenomen. Kinderrechters, vertrouwensartsen en leerplichtambtenaren hebben nagenoeg niet te maken met kinderen van 7-12 jaar die strafbare feiten plegen. Menig respondent moest diep in zijn geheugen graven om zich een geval te herinneren. Veelal betrof het dan een zaak die zich enkele jaren eerder had afgespeeld. De geluiden die zo nu en dan gehoord worden dat er een toename van het aantal feiten is en zich tegelijkertijd verjonging voordoet, hebben dan ook voornamelijk betrekking op kinderen uit de leeftijdsgroep 12-18 jarigen.

In iets mindere mate geldt het bovenstaande voor de bureaus HALT. Strikt genomen (wettelijk) is HALT bedoeld voor jongeren in de leeftijdscategorie 12-18 jaar en komen kinderen die jonger zijn niet in aanmerking voor de activiteiten die HALT ontplooit. Niettemin worden soms "12-minners" doorverwezen naar een HALT bureau. Er zijn grote verschillen tussen de diverse HALT regio's in aantallen "12-minners" in het cliëntenbestand. Uit een onderzoek van Eysink, Smeets en Etman (1995) in zes HALT-regio's,

worden percentages genoemd die uiteenlopen van 1 tot 11 in 1992 en van 2 tot 8 in 1993.

Afgezien van de voorwaarde dat de ouders altijd toestemming moeten geven voor een afhandeling door HALT, is vooral het beleid van het OM bepalend voor de hoeveelheid doorverwijzingen. De "rekkelijken" onder de officieren van justitie zijn eerder bereid jonge kinderen door te verwijzen dan de "preciezen". De praktijk wijst uit dat de doorverwijzingen van "12-minners" uitsluitend plaatsvindt als er sprake is van een feit dat door een groep kinderen is gepleegd waarvan het merendeel 12 jaar of ouder is. In 1995 telde HALT Haarlem 9 van dergelijke kinderen op een totaal van 288 (3%). Vijf ervan namen deel vanwege het illegaal afsteken van vuurwerk. De HALT regio Zuid-Holland Noord kreeg in 1995 uit Alphen 4 "12-minners" doorverwezen op een totaal van 124 (3%). Deze percentages komen dicht in de buurt van de landelijke 4% die in het rapport "Met de neus op de feiten" (Commissie Aanpak Jeugdcriminaliteit, 1994) genoemd wordt.

3.6 Etnische achtergrond

In alle gesprekken is het gevoelige onderwerp van een mogelijk verband tussen etnische afkomst en gepleegde feiten aan de orde geweest. De meningen daarover lopen uiteen.

Een schoolhoofd:

"Ja, als het gebeurt, zijn daar vaak Marokkaanse of Ghanese kinderen bij betrokken, maar dat is niet zo vreemd omdat driekwart van onze kinderen van allochtone afkomst is. Van Turkse kinderen merken we eigenlijk weinig".

Een politieman:

"Ik zie in mijn district wel een oververtegenwoordiging van buitenlandse kinderen, vooral Antillianen en Marokkanen".

Een andere politieman reageert daarop:

"Je moet daar erg voorzichtig mee zijn. Jullie besteden er de laatste tijd ook meer aandacht aan, dus het is maar de vraag waar die oververtegenwoordiging vandaan komt. Als je in een andere wijk gaat kijken, zie je alleen Nederlandse kinderen".

Een raadsonderzoeker:

"Als ik heel eerlijk ben dan is meer dan de helft van de aanmeldingen allochtoon. Ik durf geen uitspraak te doen over de oorzaak; misschien is de politie geneigd om deze kinderen eerder aan te melden".

Vaak worden Marokkaanse kinderen genoemd als speciale probleemgevallen. Dit wordt toegeschreven aan de gewoonte binnen "de"

Marokkaanse gezinnen om hun verantwoordelijkheid voor het doen en laten van de kinderen strikt af te bakenen:

"Thuis zijn vader en moeder verantwoordelijk, maar dat houdt op zodra ze buiten de deur zijn; dan is het op straat de verantwoordelijkheid van de politie en op school van de leerkracht. Het is dus geen wonder dat ze buitenshuis af en toe over de schreef gaan. Als je van een cultuurverschil spreekt, is dit een duidelijk voorbeeld".

Over een mogelijke relatie van etnische achtergrond en een bepaald delict zijn de meningen sterk verdeeld. Sommigen zeggen dat Marokkanen eerder geneigd zijn om geweld te gebruiken, anderen ontkennen dat en wijzen in dit verband juist op Antillianen en "Kampers". Gezien de uiteenlopende opmerkingen en de kleine aantallen, kan hier over dit onderwerp geen conclusie worden getrokken.

4 Gevalsbeschrijvingen

De hiernavolgende beschrijvingen zijn gebaseerd op raadsdossiers die bij de strafunits van de betrokken raden zijn ingezien. Dit betekent dat het om relatief ernstige zaken gaat; zowel wat betreft de sociaal/pedagogische problematiek, als in termen van gepleegde strafbare feiten. Om voor de hand liggende redenen zijn de namen gefingeerd.

Hakim is een Marokkaans jongetje van 11 jaar. Hij wordt door het schoolmaatschappelijk werk (SMW) aangemeld bij de raad voor de kinderbescherming. Aanvankelijk is het problematische gedrag van Hakim op school aanleiding voor het SMW om een psychologisch onderzoek te laten uitvoeren. Hieruit blijkt dat hij zich moeilijk kan concentreren, een lager dan gemiddelde intelligentie heeft, sociaal "zeer handig" is en in aanmerking komt voor een ZMOK (Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen) school. Hier kan hij niet geplaatst worden omdat de school vol zit. De (voorzichtige) diagnose luidt dat Hakim aan ADHD (Attention Deficit and Hyperactivity Disorder) lijdt. Als na gesprekken met de moeder blijkt dat Hakim ook thuis moeilijk te hanteren valt, besluit het SMW aan de raad om onderzoek te vragen.

Hakim is nauwelijks onder controle te houden, hij zwerft tot diep in de avond over straat, komt niet thuis om te eten, pleegt winkeldiefstallen en lijkt zich niets aan te trekken van zijn moeder. Vanwege de winkeldiefstallen wordt Hakim een zaak voor de strafunit van de raad. Zijn ouders zijn gescheiden en moeder woont samen met Hakim bij een vriendin op een etage. Volgens de bevindingen van de raadsmedewerker is het aldaar een chaotische bende. Iedereen gaat zijn eigen gang, regelmaat wordt niet aangetroffen en er is weinig leefruimte. Vader, die elders woont, heeft ook weinig greep op de gang van zaken. Hier is sprake van een situatie waarin de ouders het gezag over het kind niet meer kunnen uitoefenen en bovendien het kind in zijn ontwikkeling bedreigd wordt.

De raad besluit een ondertoezichtstelling te rekestrenen die door de rechter opgelegd wordt. De ouders kunnen zich hierin vinden en besluiten volledig mee te werken.

Ook **Mark** is 11 jaar. Hij maakt deel uit van een groep jongens die zich gedurende een periode van een paar maanden schuldig heeft gemaakt aan het systematisch lastigvallen, bestelen, betasten en intimideren van meisjes bij hun op de basisschool. Hierdoor is er een sfeer van angst ontstaan. De schoolleiding roept de hulp van de politie in als een meisje begint te praten. Langzamerhand wordt duidelijk dat het niet om één geval gaat, maar dat vele meisjes het slachtoffer zijn geworden. De groep wordt collectief aangemeld bij de strafunit van de raad.

Mark blijkt de enige in de groep te zijn die eerder contact heeft gehad met de politie vanwege diefstal van geld van een leraar, het ingooien van ruiten en winkeldiefstal. Hij komt uit een gezin dat een geschiedenis van problemen heeft. Mark heeft drie zusters en drie broers. Bij alle drie de broers is eerder een ondertoezichtstelling opgelegd. Alle drie hebben criminaliteit gepleegd die zich van betrekkelijk onschuldig tot ernstig ontwikkelde naarmate de kinderen ouder werden.

Na het bekend worden van de delicten, wordt Mark van school gestuurd en begint de raad in samenwerking met de leerplichtambtenaar een speurtocht naar een school die bereid is Mark op te nemen. Uiteindelijk belandt hij op een school die bekend staat als 'vuilnisbak'. De vraag is of Mark hierbij gebaat is. De zaak resulteert in de oplegging van een OTS. De ouders reageren tamelijk onverschillig en spreken van een storm in een glas water. Ze vinden het gedrag van Mark niet buitensporig en zeggen dat het 'de leeftijd' is.

Wendy van 8 wordt in een periode van drie weken viermaal betrapt op het stelen van telkens dezelfde artikelen: brood en kaarsen. Bij onderzoek door de politie blijkt bij Wendy thuis de energie afgesloten te zijn wegens wanbetaling. Moeders uitkering is -na een aanvankelijke strafkorting-stopgezet omdat zij werk weigerde. Moeder verkeert het grootste deel van de dag onder invloed van alcohol, het huis is vervuild, er is geen geld voor eten. Het is onduidelijk of Wendy zelf initiatief tot de diefstallen heeft genomen of dat de moeder haar hiertoe opdracht heeft gegeven, en de politie vindt dit eigenlijk ook niet zo belangrijk. De politie maakt er dezelfde dag nog een raadszaak van en Wendy wordt vrijwel onmiddellijk uit huis geplaatst.

Yeçil was 10 toen hij voor het eerst in aanraking kwam met de politie wegens een geweldsmisdrijf. Hij had samen met enkele andere jongens, waaronder zijn jongere broertje, zonder aanleiding iemand in elkaar geslagen en geschopt. In het daaropvolgende anderhalve jaar zou hij nog vijfmaal opgepakt worden voor een heel scala aan ernstige strafbare feiten, over het algemeen groepsgewijs gepleegd: een zedendelict, tweemaal vernieling, inbraak in een "in pandige berging" en nogmaals geweld. De politie doet al na het eerste feit melding aan de raad. Na een summier onderzoek wordt doorverwezen naar de vrijwillige hulpverlening. Vader stemt hiermee in. Als naderhand gecontroleerd wordt of Yeçil inderdaad verschenen is, blijkt er geen contact te zijn geweest. De raadsonderzoeker nodigt vader uit voor een gesprek. Er wordt niet gereageerd. Met moeder is nooit direct contact geweest; een telefoongesprek wijst uit dat zij -ondanks een ruim 10-jarig verblijf alhier- het Nederlands nauwelijks beheerst. Nadat de politie nogmaals de raad heeft ingeschakeld wegens een delict, wordt besloten tot een zgn. milieu-onderzoek. Yeçil bezoekt een ZMOK school. Het school maatschappelijk werk concludeert dat Yeçil ongestructureerd is,

bij vlagen agressief, impulsief, erg nerveus en onrustig. Er is een geschiedenis van zeer frequent schoolverzuim; de laatste drie maanden al 28 dagen. De ouders zijn hiervan op de hoogte en niet zelden vindt het verzuim plaats met hun instemming. Psychiatrisch onderzoek leidt niet tot de vaststelling van een stoornis.

Pogingen van de raad om structureel in gesprek te komen met de ouders mislukken vrijwel allemaal. Het dossier puilt uit van de brieven aan de ouders met uitnodigingen en aankondigingen. Uit de enkele contacten die er geweest zijn, komt Yeçil naar voren als een knaapje dat zijn ouders naar zijn hand zet, niet luistert, tamelijk dominant aanwezig is en slecht slaapt. Moeder leidt een geïsoleerd bestaan en komt het huis vrijwel niet uit. Wat haar kinderen buitenshuis doen, onttrekt zich aan haar waarneming. Vader heeft eenmaal het initiatief genomen om met Yeçil terug naar Turkije te gaan in de hoop dat hierdoor zijn gedrag zou veranderen, maar dit was slechts van korte duur.

De raadsbemoediging duurt voort en concentreert zich voorlopig op het totstandbrengen van een therapeutisch contact met de vrijwillige jeugdhulpverlening.

Demitra van vijftien, haar broertje **Karim** van dertien en hun elf-jarige nichtje **Rachmilla** zijn op het Damrak in Amsterdam opgepakt wegens een straatroof. De kinderen zijn geboren in voormalig Joegoslavië (Bosnië en Sarajevo).

Het drietal was op weg naar de kermis maar aangezien ze geen geld meer hadden gingen ze bedelen en stelen. Volgens hun verklaringen was dit stelen een idee van het jongetje en zijn nichtje en was het oudste meisje daar niet van op de hoogte.

Toen ze het slachtoffer als potentiële 'buit' bestempelden, liepen ze hem met z'n drieën achterna en versperden hem de weg. Hierop pakten het broertje en zijn zusje de man bij zijn kleding waarbij het jongetje de portefeuille afpakte.

Hoewel de kinderen spijt betuigden, het dom vonden van zichzelf, zeiden dat dit de eerste keer was en dat het nooit meer zou gebeuren, is de vordering tot inbewaringstelling van de OvJ door de kinderrechter bij zowel Karim als de zeven maanden zwangere Demitra toegewezen.

De leeftijd van Rachmilla was niet exact vast te stellen: zelf wist ze alleen het geboortjaar aan te geven, maar niet de maand. Uit een op haar naam gesteld paspoort met geboortedatum zou kunnen blijken dat ze pas over twee maanden twaalf jaar zou worden. De vordering van de OvJ is door de kinderrechter afgewezen: 'omdat niet blijkt dat verdachte de leeftijd van twaalf jaar heeft bereikt'.

(het dossier vermeldt niet of, en zo ja, welke actie de raad heeft ondernomen)

5 Slotbeschouwing

De gesprekspartners zijn unaniem van mening dat er geen sprake is van een structureel of maatschappelijk probleem. Evenmin wordt een toename geconstateerd van het aantal door "12-minners" gepleegde strafbare feiten. Ook de cijfers uit de politieregistratie wijzen uit dat het om geringe aantallen gaat. Bovendien is het merendeel van de strafbare feiten van betrekkelijk onschuldige aard. Waar een incidenteel probleemgeval wordt tegengekomen, lijkt de problematiek eerder van pedagogische en sociale aard te zijn dan een justitieel- of veiligheidsprobleem.

Deze conclusie heeft consequenties voor de benadering. De definitie van het probleem is bepalend voor de instanties die zich ermee bezighouden en dus ook voor het scala aan reacties dat ter beschikking staat. Een 'natuurlijke' en automatische beleidsreactie van justitiële zijde bestaat uit het uitbreiden van het beschikbare (strafrechtelijke) instrumentarium naar deze leeftijdscategorie. Het gevaar dreigt dat de strafrechtelijke benedengrens verlaagd wordt; geen van de gesprekspartners is hiervoor geporteerd. Het strafrecht biedt niet de meest wenselijke, of geschikte, interventies voor deze kinderen: "*we schieten dan met een kanon op een mug*". De aangewezen beleidsterreinen vinden we dan eerder bij de ministeries van onderwijs en VWS dan bij justitie. Daarmee is niet gezegd dat justitieel beleid geheel irrelevant is voor deze kinderen. Dit beleid dient dan wel in het teken te staan van de kern van het "probleem". Eerder werd dat gedefinieerd als pedagogisch en sociaal. Justitiële beleidsterreinen als kindbescherming en preventie komen dan als eerste in aanmerking. Daarnaast neemt ook de politie een centrale plaats in, omdat zij vaak als eerste in aanraking komt met de incidentele serieuze delinquentie van "12-minners". De vraag dringt zich op in hoeverre de huidige inspanningen voldoen om een passend antwoord op probleemgevallen te geven. Het antwoord daarop is overwegend positief: voor de incidentele ernstige feiten is er een adequate netwerk van verwijzing en (justitiële) hulpverlening. Over de *kwaliteit* van de interventies door de hulpverlening kan hier geen uitspraak worden gedaan. Er wordt kortom niet zozeer behoefte aan nieuw beleid gevoeld, alswel aan de voortzetting en eventueel intensivering van bestaand beleid.

Voortzetting van lokaal beleid wordt vooral bepleit ten aanzien van participatie in hulpverlenings- en verwijzingsnetwerken alsmede continuering van succesvolle preventieprojecten in buurten en op basisscholen. Een intensivering van beleid zou eruit kunnen bestaan om in een landelijk 'cliëntvolgsysteem' voor "12-plussers" met politiecontacten, ook de hier onderzochte leeftijdsgroep onder te brengen. Dit is een controversiële kwestie. Hoewel menigeen de behoefte voelt aan betere informatie-uitwisseling opdat vroegtijdiger signalering kan plaatsvinden, beseft men tegelijkertijd dat aan de opzet van een dergelijke "boefjesbank" de nodige mitsen

en maren kleven. Welke doeleinden worden ermee gediend, strafrechtelijke- of hulpverleningsdoeleinden? Het antwoord op deze vraag bepaalt niet alleen wie toegang heeft tot het systeem: de raden voor kinderbescherming, de politie, het OM, maar ook de mogelijke consequenties van registratie. Daarmee hangt samen welke informatie van de kinderen vastgelegd gaat worden. Welke stigmatiserende gevolgen heeft registratie? Gegeven het kleine aantal ernstige zaken waarvoor registratie nuttig kan zijn, lijkt het onontkoombaar dat er een groot aantal kinderen geregistreerd gaat worden, waarvan achteraf zal blijken dat de noodzaak ervan niet aangetoond is. Om dezelfde reden kunnen er vraagtekens gezet worden bij de kosteneffectiviteit van een omvangrijke databank. Deze en dergelijke vragen zijn ook aan de orde gesteld tijdens een symposium over het nieuwe jeugdstrafrecht (Perspectief, 1996)

Een punt van zorg is de dreigende teloorgang van het jeugdspecialisme bij de politie. Hierdoor ontstaat het gevaar dat decentraal de expertise ontbreekt -of verdwijnende is- om een juiste diagnose te stellen, tengevolge waarvan niet of niet op tijd doorverwezen wordt. Menig politiefunctaris pleit voor de herinvoering van het specialisme jeugd op meer structurele basis. De indruk bestaat dat de "jeugdprofessionals" in de districten vooral eigener beweging hebben gekozen voor het doen van cursussen op dit terrein. Hierdoor kunnen zij een bepaald percentage van hun werkzaamheden besteden aan de jeugdtaak. In de formele organisatiestructuur bestaat de jeugdpolitie als zodanig niet (meer). De "professionals" kunnen dankzij hun expertise goed inschatten wanneer verwijzing naar (justitiële) hulpverlening geïndiceerd is. Zij zijn echter niet in alle districten even goed vertegenwoordigd en zijn ook niet de enigen die in aanraking komen met "12-minners". De politiemensen zonder dit specialisme hebben ook contacten met "12-minners". Hun deskundigheid en vaardigheden op dit terrein liggen vanzelfsprekend op een lager niveau. In de organisatie ontbreekt veelal een mechanisme waardoor de specialisten automatisch ingeschakeld worden bij zaken die "12-minners" betreffen. De effectiviteit van de politiecontacten kan worden vergroot indien er een diagnostisch instrument -een "matrijs met kenmerken"- beschikbaar komt aan de hand waarvan bepaald kan worden in welke gevallen verdergaande bemoeienis met de kinderen in termen van verwijzing en/of hulpverlening geïndiceerd is.

Referenties

Commissie Jeugdcriminaliteit.

Met de neus op de feiten.

Ministerie van Justitie, 1994.

Enquête Commissie Jeugdzaken.

Evaluatie decentrale afhandeling jeugdzaken.

Regiopolitie Amsterdam-Amstelland, 1995.

Eysink, Smeets & Etman.

Halt en twaalf-minners: Halt-plus?

Den Haag, 1995.

Ferwerda, H.B.

Watjes en Ratjes; Een longitudinaal onderzoek naar het verband tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en jeugdcriminaliteit.

Wolters-Nordhoff B.V. Groningen, 1992

Loeber, R., M. Stouthamer-Loeber, S.M. Green.

Age at onset of problem behaviour in boys, and later disruptive and delinquent behaviours.

Criminal Behaviour and Mental Health. no. 1, 1991.

Perspectief; jrg. 4, 1/1996. p. 12-13.

Geen bezorgdheid.

Stattin, H., D. Magnusson.

Stability and change in criminal behaviour up to age 30.

The British Journal Of Criminology, vol. 31, no. 4. 1991